

Czy prawo rzymskie pokonało kanał *La Manche*?*

Zmarły w 1994 r. Henryk Kupiszewski pisał w znanej pracy *Prawo rzymskie a współczesność*: „Trzy są fundamenty kultury współczesnej Europy: filozofia grecka, chrześcijaństwo i prawo rzymskie”¹. Nasuwa się pytanie, w jakim zakresie ów trzeci fundament dotyczy Wielkiej Brytanii, jednego z filarów Europy, zarówno w perspektywie historycznej, jak i współczesnej. Czy w ogóle, a jeśli tak, to w jakim stopniu, prawo rzymskie mogło wpłynąć na dzisiejsze oblicze prawa anglosaskiego? J.W. Goethe porównał kiedyś prawo rzymskie do kaczki². Choć czasami znika, nurkując w głębinach, to jednak zawsze powraca i widać ją pływającą dumnie po powierzchni. Czołowy anglosaski romanista Peter Stein uznał to żartobliwe porównanie za niezwykle trafną charakterystykę wpływów prawa rzymskiego na angielską myśl prawniczą. Zagadnienie obecności tego prawa w Anglii zawsze budziło kontrowersje, a współcześnie stało się przedmiotem szerokiego dyskursu³ na forum romanistyki, historii prawa angielskiego i komparatystyki prawniczej. Już w XVII w. angielski prawnik i polityk, osobisty adwokat króla Karola I, sir Arthur Duck uważał poglądy kwestionujące obecność prawa rzymskiego w Anglii za błędne⁴. W roku 1653 ukazała się jego rozprawa *De Usu et*

* Artykuł poświęcony pamięci wielkiego uczonego, Pana Profesora Stanisława Płazy, którego łaskawej życzliwości wielokrotnie doświadczałem, stawiając w Krakowie pierwsze naukowe kroki.

¹ H. Kupiszewski, *Prawo rzymskie a współczesność*, Warszawa 1988.

² J.W. Goethe, J.P. Eckermann, *Conversations of Goethe with Johann Peter Eckermann*, London 1930, s. 313.

³ Nie ma możliwości przytoczenia całej literatury tematu w ramach tak krótkiej pracy. Por. na przykład T. Scrutton, *The Influence of the Roman Law on the Law of England*, Cambridge 1885; D. Oliver, *Roman Law in Modern Cases in English Courts*, Cambridge Legal Essays 1926; T. Plucknett, *The Relations between Roman Law and English Common Law Down to the 16th Century; A General Survey*, Univ. TLJ 1939/1940, nr 3; M. Sarfatti, *Influenza reciproca del diritto romano e del diritto anglosassone* [w:] *Studi Albertoni*, Padova 1938; F. Prinsheim, *The Inner Relationship between English and Roman law* [w:] *Gesammelte Abhandlung*, Heidelberg 1961; J. Barton, *Roman Law in England, Ius Romanum Medii Aevii*, Pars V, 13a, 1971; P. Stein, *Legal Institutions, Continental Influences on English Legal Thought, 1600–1900*, La formazione storica del diritto moderno in Europa, atti del III Congresso Internazionale della Società Italiana di Storia del Diritto, vol. 3, Firenze 1977; *The Character and Influences of the Roman Civil Law Historical Essays*, London 1988; R. Helmholz, *Continental Law and Common Law: Historical Strangers or Companions?*, „Duke Law Journal” 1990, s. 1207; M. Reimann, *Who Is Afraid of the Civil Law? Kontinentaleuropäisches Recht und Common Law im Spiegel der englischen Literatur seit 1500*, „Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte” 1999, nr 21, s. 357–381.

⁴ A. Duck, *De Usu et Autoritate Juris Civilis Romanorum in Dominiis Principum Christianorum libri duo*, Lipsiae 1668, II, 8, 320.

Auctoritate Juris Civilis Romanorum in Dominiis Principium Christianorum, stanowiąca pierwszą w dziejach szczegółową analizę wpływów prawa rzymskiego w szesnastu organizmach politycznych Europy (z Rzeczpospolitą Obojga Narodów włącznie, jednak bez Rosji). Może właśnie ze względu na narodowość autora ta znakomita praca była jednak pomijana i lekceważona przez późniejszych historyków prawa, z Savignym na czele. Dopiero współczesna nauka stopniowo przywraca jej pełnię blasku. Rodzi się zatem pytanie, dlaczego rozprawa, którą Janusz Sondel postawił w rzędzie „najbardziej interesujących dzieł romanistycznych ery nowożytnej”⁵, a Norbert Horn uznał za *einem Werk von europäischem Rang*⁶, powstała właśnie w Anglii, kraju, który – przynajmniej z założenia – niewiele korzystał z dorobku prawa rzymskiego, tworząc własne.

Chociaż problematyka ta pozostawała na uboczu głównego nurtu badań nad recepcją prawa rzymskiego w Europie, niemało na ten temat napisano, nie tylko zresztą na Wyspach Brytyjskich. Wczesne (średniowieczne i późniejsze) angielskie prace prawnicze poruszały tę kwestię w zasadzie przy okazji podkreślania wyższości rodzimego systemu nad formującym się dopiero porządkiem prawnym Kontynentu. W tym tonie utrzymane są prace J. Fortescue’a *De laudibus legum Angliae*⁷ (1470) oraz C.St. Germaina *Doctor and Student*⁸ (około 1523). Tendencja ta utrzymała się również w publikacjach późniejszych, potwierdzając niezależną od wpływów z kontynentu drogę rozwoju angielskiego prawa⁹. Część autorów, dokonując przedstawienia praw Anglii, wskazywała jednak na duże walory prawa rzymskiego, również jako potencjalnego źródła inspiracji¹⁰. Oprócz Ducka można tu wymienić bardzo dobrą, a niedocenioną pracę sir Roberta Wisemana¹¹. W XVIII w. pojawiły się pierwsze zbiorcze opracowania¹² historii prawa angielskiego, których autorzy zajmowali stanowisko – często przychylnie – w kwestii wpływów i obecności prawa rzymskiego w Anglii.

Wiek XIX przyniósł znaczny wzrost zainteresowania prawem rzymskim w Anglii. M. Reimann pisze wręcz o fali zachwyty romanistyką¹³. Pomijając rzadkie prace doty-

⁵ J. Sondel, Artur Duck – niedoceniany poprzednik Savigny’ego i jego poglądy na rolę prawa rzymskiego w dawnej Polsce, „ZNUJ”, Prace Prawnicze” 1982, z. 97, s. 69.

⁶ N. Horn, *Römisches Recht als Gemeineuropäisches Recht bei Artur Duck* [w:] *Studien zur europäischen Rechtsgeschichte*, wyd. W. Wilhelm, Frankfurt 1972, s. 171.

⁷ Por. wydanie C. Chimes, *Sir John Fortescue, De Laudibus Legum Angliae*, Cambridge 1942.

⁸ C.St. Germain, *Two Dialogues between a Doctor of Divinity and a Student of the Common Law*, wyd. T. Plucknett, J. Barton, Selden Society 1974.

⁹ Por. pochodząca z 1647 r. pracę J. Seldena, *Ad Fletam Dissertatio*, wyd. D. Ogg, Cambridge 1925; E. Coke, *Institutions of the Law of England*.

¹⁰ Por. na przykład F. Bacon, *The Elements of the Common Lawes*, London 1639; *idem*, *Law Tracts*, London 1616–1617; H. Spelman, *Of the Law Terms*, London 1684.

¹¹ R. Wiseman, *The Law of Laws: or, the Excellency of the Civil Law above all other Human Law whatsoever. Shewing of how great use and necessity the Civil Law is to the Nation*, London 1656.

¹² M. Hale, *History of the Common Law of England*, London 1713; T. Wood, *New Institute of the Imperial or Civil Law*, London 1704; *idem*, *An Institute of the Laws of England*, London 1720; W. Blackstone, *Commentaries on the Laws of England*, Oxford 1765–1769; J. Reeves, *History of English Law from the Time of the Saxons to the End of the Reign of Philip and Mary*, London 1783–1784.

¹³ M. Reimann, *Who Is Afraid...*, s. 366: *Die Literatur dieser Zeit zeigt ein so großes Interesse der Englischen Juristen am römischen Recht, daß man schon von einer Welle romanistischer Begeisterung sprechen kann.*

czące dogmatyki, należy wymienić tu G. Bowyera¹⁴, D. Irvinga¹⁵, J. Longa¹⁶, J. Austina¹⁷, N. Lindleya¹⁸, G. Crabba¹⁹, G. Spence'a²⁰ czy C. Blackburna²¹. Wzmianka należy się również E. Cathcarsowi, który w 1829 r. przełożył²² na angielski *Geschichte des römischen Recht im Mittelalter* Savigny'ego. We wstępie do przekładu pisał – polemizując z autorem – o wielu elementach prawa rzymskiego, które przetrwały w Anglii²³. Z kolei na fali zainteresowania pandektystyką powstały kolejne prace, których autorzy poświęcili swą uwagę zagadnieniu wpływów prawa rzymskiego w Anglii²⁴.

Zasługującym na szczególną wzmiankę jest zwolennik szkoły historycznej H.S. Maine (1822–1888), którego prace²⁵ wniosły szczególny wkład w rozwój nauki prawa międzynarodowego oraz przyczyniły się do pewnego ugruntowania poglądów na aktualne miejsce prawa rzymskiego w brytyjskim systemie prawnym.

Tematykę tę rozważał²⁶ również J. Bryce (1838–1922), prawnik dysponujący bardzo rozległą wiedzą, po studiach z zakresu prawa rzymskiego w Heidelbergu, piastujący prestiżowe stanowisko Regius Professor of Civil Law w Oxfordzie. Bryce reprezentował jednak sceptyczne stanowisko w kwestii recepcji prawa rzymskiego w Anglii. Podobnie wypowiadał się także F. Pollock, autor wielu cenionych opracowań dotyczących również tego zagadnienia²⁷. Z kolei dla F. Maitlanda (1850–1906) kwestia obecności prawa rzymskiego w Anglii stała się jednym z głównych wątków kariery nauko-

¹⁴ G. Bowyer, *Commentaries on the Modern Civil Law*, London 1848.

¹⁵ D. Irving, *Introduction to the Study of the Civil Law*, London 1837.

¹⁶ J. Long, *Two Discourses Delivered in the Middle Temple*, London 1848.

¹⁷ J. Austin, *Lectures on Jurisprudence*, London 1861–1863. O wpływie Austina na rozwój brytyjskiej jursydencji i jego poglądach na prawo rzymskie por.: W. Morison, *John Austin*, Stanford 1982, s. 148–177; W. Rumble, *The Thought of John Austin: Jurisprudence, the British Constitution, and Colonial Reform*, London 1985; M. Lobban, *The Common Law and English Jurisprudence, 1760–1850*, Oxford 1991; M. Hoefflich, *Roman & Civil Law and the Development of Anglo-American Jurisprudence in the Nineteenth Century*, Athens–London 1997, s. 10–26.

¹⁸ N. Lindley, *Introduction to the Study of Jurisprudence*, London 1845.

¹⁹ G. Crabb, *A History of English Law*, 1829.

²⁰ G. Spence, *The Equitable Jurisdiction of the Court of Chancery*, 1846.

²¹ C. Blackburn, *A Treatise on the Effect of the Contract of Sale*, 1845.

²² F.C. von Savigny, *The History of the Roman Law During the Middle Ages*, tłum. E. Cathcars, 1829.

²³ *Ibidem*, Note by Translator, por. też M. Reimann, *Who Is Afraid...*, s. 368.

²⁴ W. Markby, *Elements of Law*, 1871; *idem*, *German Jurists and Roman Law*, „Law Magazine and Review” 1878, nr CCXXIX, s. 389; S. Amos, *A Systematic View of the Science of Jurisprudence*, 1872; *idem*, *The Science of Law*, 1875; *idem*, *The Common Law and the Civil Law in the British Commonwealth of Nations* [w:] *The Future of the Common Law*, 1937; T. Holland, *The Elements of Jurisprudence*, 1880; J. Salmond, *Jurisprudence*, 1880.

²⁵ H. Maine, *Ancient Law*, London 1861; *idem*, *The Early History of Institutions*, 1875; *idem*, *Early Law and Custom*, 1886; *idem*, *Roman Law and Legal Education* [w:] *Village Communities in the East and West*, 1889; *idem*, *International Law*, London 1894.

²⁶ J. Bryce, *The Extension of the Roman and English Law Throughout the World* [w:] *Studies in History and Jurisprudence*, 1901; *idem*, *The Influence of National Character and Historical Environment on the Development of the Common Law* [w:] *Report of the 13th Annual Meeting of the American Bar Association*, 1897; *idem*, *The History of Legal Development at Rome and in England* [w:] *Studies in History and Jurisprudence*, 1901.

²⁷ F. Pollock, *The Continuity of the Common Law*, „Harvard Law Review” 1897–1898, nr 11, s. 423–428; *idem*, *English Opportunities in Historical and Comparative Jurisprudence* [w:] *Oxford Lectures and Other Discourses*, 1890; *idem*, *A First Book of Jurisprudence*, 1896; F. Pollock, W. Maitland, *A History of English Law Before the Time of Edward I*, Cambridge 1895; F. Pollock, *The Lawyer as a citizen of the world*, „The Law Quarterly Review” 1932.

wej. Jego prace²⁸ stanowią podstawowy kanon wiedzy w tym zakresie, stając się zresztą przedmiotem współczesnych analiz naukowych²⁹. Na przełomie XIX i XX w. omawiane zagadnienie ciągle nie doczekało się ostatecznego rozwiązania. Powstały wtedy prace P. Vinogradoffa i F. Jolowicza, dotyczące również szerszej, europejskiej perspektywy³⁰. Analizowano także zagadnienia dotyczące miejsca prawa rzymskiego w systemie edukacji prawniczej, również w porównaniu z Europą kontynentalną³¹.

Wiek XX przyniósł dalszy wzrost zainteresowania tematem. W 1924 r. ukazała się wielka, szesnastotomowa *A History of English Law* W. Holdswortha, zawierająca bardzo wnikliwe, obszernie i wielopoziomowe rozważania na temat recepcji i wpływów prawa rzymskiego w Anglii. Krótco przed II wojną ukazała się również w Stanach Zjednoczonych praca C. Shermana *Roman Law in the Modern World*. Tematyce tej dawano wyraz także w drobniejszych pracach³².

W powojennej literaturze, chociaż wśród autorów nadal dominują autorzy anglosascy, na temat wpływów prawa rzymskiego w Wielkiej Brytanii i krajach systemu anglosaskiego zabierają głos również prawnicy z kontynentu. Za czołowego badacza uważany jest współcześnie P. Stein (ur. 1926), którego liczne publikacje dotyczyły w większości tego zagadnienia³³. Podejmowali go również H. Coing³⁴, M. Reimann³⁵, R. Zimmermann³⁶, R. Knütel³⁷, C. Donahue, A. Watson³⁸, J. Barton³⁹, F. Prinsheim⁴⁰,

²⁸ Por. F. Maitland, *Outlines of English Legal History, 1560–1600; The materials for English History; Why the History of English Law is not written* [w:] *Collected Papers*, 1911; *idem, English Law and the Renaissance*, Cambridge 1901.

²⁹ Por. na przykład D. Jenkins, *English Law and the Renaissance. Eighty Years on: In Defence of Maitland*, „Journal of Legal History” 1981, nr 2; R. Helmholz, *The Learned Laws in Pollock and Maitland* [w:] *The History of English Law. Centenary Essays on Pollock and Maitland*, 1996, s. 145–169.

³⁰ P. Vinogradoff, *Romanische Einflüsse im angelsachsichen Recht* [w:] *Das Buchland, Melanges [...]* *Fitting*, t. 2, 1908; *idem, Roman Law in Medieval Europe*, Oxford 1909; F. Jolowicz, *Historical Introduction to the Study of Roman Law*, Cambridge 1932; *idem, Roman Foundations of Modern Law*, Oxford 1957.

³¹ E. Grueber, *Der römische Recht als Theil des Rechtsunterrichtes an den englischen Universitäten*, Hamburg 1888.

³² D. Oliver, *Roman Law in Modern Cases in English Courts*, Cambridge Legal Essays 1926; M. Saffatti, *Influenza reciproca del diritto romano e del diritto anglosassone* [w:] *Studi Albertoni*, Padova 1938.

³³ P. Stein, *Regulae iuris: from Juristic Rules to Legal Maxims*, 1966; *Legal Institutions, Continental Influences on English Legal Thought, 1600–1900*, La formazione storica del diritto moderno in Europa, atti del III Congresso Interazionale della Società Italiana di Storia del Diritto, vol. 3, Firenze 1977; *Legal Evolution*, 1980; *Legal humanism and legal science*, „Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis” 1986, nr 54, s. 297; *The Character and Influences of the Roman Civil Law Historical Essays*, London 1988; *The Teaching of Roman Law in England around 1200*, Selden Society supp. Ser. 8, 1990; *The Vacarian School*, „Journal of Legal History” 1992, nr 13, s. 23; *The Civil Law Doctrine of Custom and the Growth of Case Law*, Studi G. Gorla, Milan 1994; *Römisches Recht und Europa*, Frankfurt 1996 (wyd. angielskie *Roman Law in European History*, Cambridge 1999).

³⁴ H. Coing, *Einflüsse des gemeinen Rechts in Rechtsgebieten anderer Tradition* [w:] *Handbuch...*, II, 3.

³⁵ M. Reimann, *Historische Schule und Common Law*, Berlin 1993; *The Reception of Continental Ideas in the Common Law World 1820–1920*, Berlin 1993.

³⁶ R. Zimmermann, *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Cape Town 1990; *Der europäische Charakter des englischen Rechts*, „Zeitschrift für Europäisches Privatrecht” 1993, nr I, s. 4; *Roman Law, Contemporary Law, European Law. The Civilian Tradition Today*, Oxford 2001.

³⁷ R. Knütel, *Rechtseinheit und Römisches Recht*, Z.E.P. 1994.

³⁸ A. Watson, *The Making of the Civil Law*, Cambridge 1981.

³⁹ J. Barton, *Roman Law in England, Ius Romanum Medii Aevii*, Pars V, 13a, 1971.

⁴⁰ F. Prinsheim, *The Inner Relationship between English and Roman law* [w:] *Gesammelte Abhandlung*, Heidelberg 1961.

A. Shiller, J. Winkler⁴¹, R. Helmholz⁴², M. Hoeflich⁴³, D. Ibbetson⁴⁴, G. Squibb⁴⁵, B. Levack, R. Caenegem⁴⁶ i inni.

Analizując ten problem, można, oczywiście jedynie na zasadzie sygnalizacji, wskazać te obszary systemu prawnego, które okazały się podatne i otwarte na wpływ prawa rzymskiego. Były to niewątpliwie edukacja prawnicza, nauka prawa i piśmiennictwo prawnicze, niektóre gałęzie sądownictwa, część samorządu zawodowego prawników, dyplomacja oraz samo prawo, z jego różnymi w warunkach angielskich odmianami.

Klasyczne, oparte na kodyfikacji Justyniana uniwersyteckie studia prawnicze, przez wieki mające charakter uniwersalnych w całej Europie, w Anglii prowadzone były bardzo wcześnie. Zanim jeszcze prawo rzymskie mogli poznać studenci we Francji i Cesarstwie Niemieckim, mantuański prawnik Vacarius już w XII w. stworzył w Anglii szkołę prawa rzymskiego, w zasadzie jeszcze przeduniwersytecką, która osiągnęła wielką popularność⁴⁷. Opracowany przez niego podręcznik prawa rzymskiego dla ubogich studentów (*Liber Pauperum*) wywierał istotny wpływ na angielskich prawników jeszcze kilka wieków później. Prawo rzymskie stało się w Anglii stosunkowo głośne (w czasach kiedy na przykład w Rzeszy pozostawało praktycznie nieznanne). Począwszy od XII w. studia prawnicze przyciągały wielu chętnych, którzy, jak ubolewał matematyk i astronom Daniel Morley, *pro Titio & Seio Aristoteles & Plato penitus oblivioni tradeverentur; & quod Ulpiani traditiones aureis literis repraesentarentur*⁴⁸.

Zwycięski pochód prawa rzymskiego zaniepokoił w końcu baronów (choć Duck wskazywał raczej na zazdrosnych profesorów teologii), którzy w 1151 r. wymogli⁴⁹ na słabym królu Stefanie de Blois formalny zakaz jego dalszego nauczania przez Vacariusza, rzadko zresztą przestrzegany. Zakaz taki nie stanowił w średniowieczu wyjątku. Należy jednak pamiętać, że to wcale nie uniwersytety kształciły angielską kadrę prawniczą, a przynajmniej jej przytłaczającą większość⁵⁰. *Common lawyers* do zawodu przygotowywały cztery zawodowe izby prawnicze (Inns of Courts), kładące nacisk przede wszystkim na praktykę. Uniwersyteckie wykształcenie prawnicze nie było im potrzebne ani wymagane, ze względu na odmienność i specyfikę funkcjonowania systemu precedensowego. Pierwsza uniwersytecka katedra *common law* powstała zresztą

⁴¹ J.F. Winkler, *Roman law in Anglo-Saxon England*, „Journal of Legal History” 1992, nr 13, s. 101.

⁴² R. Helmholz, *Roman Canon Law in Reformation England*, Cambridge 1990; *The Ius Commune in England: Four Studies*, Oxford 2001.

⁴³ M. Hoeflich, *Roman & Civil...*

⁴⁴ D. Ibbetson, *A Historical Introduction to the Law of Obligations*, Oxford 1999; *Common Law and Ius Commune*, London 2001.

⁴⁵ G. Squibb, *The High Court of Chivalry: A Study of the Civil Law in England*, Oxford 1959; *idem*, *Doctors' Commons*, Oxford 1977.

⁴⁶ R. van Caenegem, *Judges, Legislators and Professors. Chapters in European Legal History*, Cambridge 1987.

⁴⁷ R. Southern, *Magister Vaccarius and the Beginning of an English Academic Tradition* [w:] *Medieval Learning and Literature*, Oxford 1976; P. Stein, *Vaccarius and the Civil Law* [w:] *Church and Government in the Middle Ages*, London 1976; *idem*, *The Teaching of Roman Law in England around 1200*, Selden Society supp. Ser. 8, 1990; *idem*, *The Vacarian School*, „Journal of Legal History” 1992, nr 13, s. 23 i n.

⁴⁸ A. Duck, *De Usu et Autoritate Juris Civilis Romanorum...*, II, 8, 364.

⁴⁹ Por. na przykład J. Baszkiewicz, *Państwo suwerenne w feudalnej doktrynie politycznej do początków XIV w.*, Warszawa 1964, s. 256.

⁵⁰ Por. P. Stein, *Roman Law in European History*, Cambridge 1999, s. 87.

dopiero w 1758 r., z prywatnej fundacji Charlesa Vinera. Należy odnotować wielowiekową opiekę nad fakultetem prawa rzymskiego, jaką sprawowali angielscy królowie jeszcze w czasach normańskich⁵¹. Od Henryka VIII datowane jest stanowisko Regius Professor, kierującego katedrą prawa rzymskiego, mianowanego przez króla i wynagradzanego bezpośrednio z jego skatufy. Upřednio profesorowie mianowani byli bowiem przez uniwersytet, a opłacani rocznie przez słuchaczy swoich wykładów. Świadczyło to niewątpliwie o doniosłej roli, jaką Henryk VIII przyznawał nauczaniu prawa rzymskiego w swoim królestwie. O przychylności Korony świadczy również przyznanie przez Jakuba I profesorom tego prawa dodatkowych dochodów z prebend katedry w Salisbury⁵².

Kluczem do zrozumienia sięgającego połowy XIX w. dualizmu edukacji prawniczej było wielowiekowe współistnienie instytucji sądowniczych, których podstawę działania stanowiły – z jednej strony *common law*, z drugiej, w znacznej mierze prawo rzymskie, wprost lub jako kontynentalne *ius commune*. Dwie konkurujące z sobą grupy sądów wymagały diametralnie różniącego się kwalifikacjami personelu sędziowskiego i adwokackiego. Prawnicy obsługujący sądownictwo odrębne od *common law*, obejmujące łącznie kilkanaście sądów, legitymowali się wyłącznie wykształceniem uniwersyteckim z zakresu prawa rzymskiego. Grupa ta, w XVII w. w liczbie około kilkuset (*civil lawyers*), skupiona była w elitarnej, istniejącej w latach 1511–1858 organizacji samorządu zawodowego, Doctors' Commons, do której dostęp pozostawał ściśle limitowany. Wszyscy ci prawnicy musieli ukończyć uniwersyteckie studia prawnicze, zakończone uzyskaniem doktoratu z prawa rzymskiego. Zawsze bliscy dworu królewskiego, oprócz sądownictwa specjalnego zdominowali przede wszystkim służbę dyplomatyczną oraz administrację kościelną⁵³.

Common law, kształtujące się w Anglii od początku panowania dynastii normańskiej aż po koniec XIX w., obejmowało jedynie wycinek ogółu regulowanych kwestii. Pozostałymi elementami systemu, całkowicie niezależnymi, były między innymi: *equity law* administrowane przez Sąd Kanclerski, morskie i częściowo powszechne prawo handlowe pozostające w jurysdykcji Sądu Admiralicji, prawo rodzinne i częściowo spadkowe stosowane przez sądy kościelne z Court of the Arches na czele, prawo wojenne i wojskowe w gestii wojskowego Court of the Constable and the Marshall, prawa dotyczące społeczności akademickich pozostające w administracji sądów uniwersyteckich. Należy tu wymienić również instytucje sprawujące różną i zmienną przedmiotowo jurysdykcję, jak Sąd Izby Gwiazdzistej (Star Chamber), Tajną Radę (Privy Council) czy powiązany z Sądem Kanclerskim Urząd Prośb (Court of Request).

Użyte powyżej określenie „konkurencyjne”⁵⁴ nie jest przy tym przesadzone. Holdsworth pisał wprost o rywalizacji⁵⁵. Spojrzenie na długą historię niełatwych relacji pomiędzy sądami *common law* a ich rywalami jak Court of Admiralty czy Court of

⁵¹ A. Duck, *De Usu et Autoritate Juris Civilis Romanorum...*, II, 8, 371 i n.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ Tematyka ta była przedmiotem mojej odrębnej publikacji, por. *Civil lawyers w Anglii Tudorów i pierwszych Stuartów*, CP-H 2003, t. LIV, z. 2, s. 213–230.

⁵⁴ Por. na przykład H. Kupiszewski, *Prawo rzymskie...*, s. 122.

⁵⁵ Por. tytuł księgi IV historii prawa angielskiego W. Holdswortha, *A History of English Law*, London 1973, vol. IV: *Common Law and its Rivals*.

Chancery pozwala w wielu wypadkach uznać powyższe określenia za zbyt łagodne. Trzeba by raczej mówić o agresji, z jaką sędziowie „westminsterscy” – czterech sądów *common law* – zwalczali zawodową konkurencję. Dzieje instytucji sądowych działających poza nawiasem *common law* są równie długie jak jego samego. Pierwsze relacje z działań obu najpoważniejszych konkurentów w zakresie jurysdykcji pochodzą ze średniowiecza. Tryb działania obu tych sądów był odmienny na tyle, że do ich zawodowej obsługi (sędziowskiej i adwokackiej) potrzebni byli prawnicy z uniwersyteckim stopniem z prawa rzymskiego, w przeciwieństwie do kształconych wyłącznie korporacyjnie *common lawyers*. Mniej więcej na przełomie panowania Tudorów i Stuartów owe konkurencyjne instytucje bardzo poważnie „zachwiały systemem precedensu”⁵⁶.

Nawet jednak uchodzące za niezwykle hermetyczne sądownictwo „westminsterskie” doznawało wpływów opartego na prawie rzymskim *ius commune*, za pośrednictwem literatury prawniczej, mającej w Anglii ogromne znaczenie w kształtowaniu orzecznictwa. Duck wymienia w tym kontekście średniowiecznych luminarzy piśmiennictwa prawniczego: Glanville’a, Bractona, Brittona, Thorntona i Fletę (pseudonim nieznanego autora), porównując ich działalność w zakresie wyjaśniania prawa z Papinianem, Ulpianem i Paulusem w dawnym Rzymie⁵⁷.

W historii brytyjskiego wymiaru sprawiedliwości szczególne miejsce zajmuje Sąd Admiralicji⁵⁸, został zatem przeze mnie wybrany do krótkiej prezentacji w tym miejscu. Działając poza podstawowym systemem sądowniczym, wytworzył sferę jurysdykcji specjalnej – odrębnej, niezależnej i niedostępnej dla „Westminsteru”, a opartej w dużej mierze na zasadach prawa rzymskiego. Court of Admiralty obejmował swoją jurysdykcją szeroki, chociaż zmienny w czasie wachlarz spraw karnych i cywilnych, a wskutek kilku wieków nieprzerwanej działalności przyczynił się w dużej mierze do wykształcenia współczesnego systemu brytyjskiego prawa handlowego⁵⁹.

Mimo że sąd ten pozostawał jednym z symboli Imperium, pracował w całkowicie odmiennej rzeczywistości prawnej. Sędziowie i adwokaci Admiralicji, podobnie jak większości pozostałych sądów konkurencyjnych, nie mieli wiele wspólnego ze środowiskiem zawodowym skupionym wokół trzech podstawowych sądów *common law*⁶⁰. Wpływy prawa rzymskiego w Court of Admiralty uznawane są za najsilniejsze wśród angielskich instytucji ustrojowych⁶¹. Nieprzejednany obrońca narodowego charakteru

⁵⁶ P. Koschaker, *Europa und das Römische Recht*, München 1958, s. 112.

⁵⁷ A. Duck, *De Usu et Autoritate Juris Civilis Romanorum...*, II, 8, 380.

⁵⁸ Por. na temat historii i działalności Sądu Admiralicji na przykład J. Godolphin, *View of the Admiralty Jurisdiction*, London 1661; R. Zouch, *Jurisdiction of Admiralty of England asserted*, London 1686; W. Holdsworth, *A History...*, I, s. 544–573.

⁵⁹ K. Koranyi, *Powszechna historia państwa i prawa*, III, Warszawa 1959, s. 128, który przypisał temu sądowi wpływ na rozwój prawa handlowego, wekslowego i morskiego. Zob. również aprobującą opinię autora w kwestii stosowania przez Sąd Admiralicji prawa rzymskiego, s. 113.

⁶⁰ Była to grupa trzech podstawowych sądów *common law*: Court of Common Pleas, Court of King’s Bench oraz Court of Exchequer, nazywanych „westminsterskimi”. O ich jurysdykcji por. na przykład W. Holdsworth, *A History...*, I, s. 194–264.

⁶¹ Nawet *Encyclopedia Britannica* przyznaje, że praktyka Sądu Admiralicji oparta jest na elementach prawa rzymskiego: [...] *But the court’s jurisdiction over shipping and mercantile cases and the consequent international nature of its cases eventually occasioned the introduction of a procedure based on Roman civil law and similar to that used in continental Europe*. Por. na przykład wydanie internetowe na stronie www.britannica.com, hasło „Court of Admiralty”.

prawa angielskiego sir Edward Coke określił Sąd Admiralicji wprost jako *proceeding according to the Civil law*⁶². Duck nie miał co do tego żadnych wątpliwości, pisząc: *Jus autem dicit Admirallus ex Jure Civili Romanorum, et ejus Curia consuetudinibus*⁶³. Podobnie uważał Selden: *Juris civilis usus ab antiquis saeculis etiam retinetur in foro maritimo, seu Curia Admiralitatis*⁶⁴. Duck przytacza ponadto opinię J. Fortescue'a (z którą wydaje się zgadzać), że w przekonaniu angielskich prawników prawo rzymskie było wręcz jedynym dopuszczalnym w Sądzie Admiralicji, wykluczając stosowanie *common law*⁶⁵. Autor traktatu *View of the Admiralty Jurisdiction* J. Godolphin nazwał wprost prawo rzymskie morskim prawem Anglii⁶⁶. Holdsworth, pisząc o początkach sądownictwa Admiralicji, zaznacza, że przede wszystkim przejmowało ono procedury oparte na prawie rzymskim, podczas gdy *common law* miało znaczenie jedynie uzupełniające⁶⁷. Regularne relacje z działalności Sądu Admiralicji pochodzą dopiero z roku 1524, spisywane po łacinie do 1731 r. Do roku 1764 nie wydawano *reports* z działalności sądu, co tłumaczy się tym, że sędziowie Admiralicji nie mieli zwyczaju odwoływania się do wcześniejszych precedensów, opierając się raczej na zbiorach prawa stanowionego⁶⁸. Była to więc praktyka całkowicie przeciwna do sądownictwa *common law*, świadcząca również pośrednio o zawodowej odrębności sędziów. Sprawy cywilne w czasach Tudorów dotyczyły mogły w zasadzie wszystkich kwestii o charakterze handlowym i morskim. Wyszczególnienie obejmowało wszystkie kontrakty zawarte za granicą i na morzu, czartery, ubezpieczenia, niedostarczone frachty, szkody w ładunku, niedbałość w nawigacji przez prowadzących statek, marynarzy lub pilotów, weksle, należności za ratownictwo, kolizje morskie i śródlądowe, jak również wszelkie sprawy, które mogły wynikać z żeglugi. W XVI w. Sąd Admiralicji stopniowo rozszerzał zakres swojej kompetencji, zmierzając poza sprawy natury morskiej również do orzekania we wszystkich sprawach handlowych, co w czasach elżbietańskich spowodowało ostrą reakcję konkurencji zawodowej, starającej się zagarnąć te ostatnie dla siebie⁶⁹. Rosnąca pozycja Admiralicji, w połączeniu z odmiennymi zasadami, jakimi się rządziła, budziła niechęć prawników *common law*. Sądy powszechne dawały wyraz niezadowoleniu środowiska prawniczego poprzez częste wydawanie *writs of prohibitions*, instrumentów prawnych blokujących wykonanie wyroku Sądu Admiralicji. Współpraca pomiędzy sądami angielskimi pracującymi w różnej rzeczywistości prawnej przebiegała zatem nie najlepiej, w atmosferze zawiści o wzajemne strefy wpływów. Stosowanie *prohibitions* zapewniało sądom powszechnym pewną kontrolę nad działalnością Admiralicji, powodując jednak wiele, nieraz

⁶² Por. T. Scrutton, *The Influence of the Roman Law on the Law of England*, Cambridge 1885, s. 174.

⁶³ A. Duck, *De Usu et Autoritate Juris Civilis Romanorum...*, II, 8, 398.

⁶⁴ Za T. Scruttonem, *The Influence...*, s. 173.

⁶⁵ A. Duck, *De Usu et Autoritate Juris Civilis Romanorum...*, II, 8, 398: [...] *Jus enim Civile tantum valere in hac Curia, secluso Jure Municipali, Iurisconsulti nostrates confentunt.*

⁶⁶ J. Godolphin, *View of the Admiralty...*, s. 40.

⁶⁷ W. Holdsworth, *A History...*, V, s. 126.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 138.

⁶⁹ Sędzia Admiralicji, sir Jenkins, wykazywał przed Parlamentem niekompetencję sądów *common law* do zajmowania się sprawami handlu morskiego również na konkretnych przykładach, gdzie wymuszona interwencja zwykłych sądów w sprawy Admiralicji uniemożliwiła ich zakończenie. Por. W. Holdsworth, *A History...*, I, s. 555.

poważnych, konfliktów. Metody prawne stosowane do rozprawy z Admiralicją przez zawistnych sędziów *common law* wywoływały oburzenie. Przykładowo, mając na uwadze jurysdykcję Admiralicji w sporach o kontrakt zawarty za granicą, sędziowie *common law* przyjmowali fikcję, że był on negocjowany w Anglii, co prowadziło wprost do przejęcia sprawy⁷⁰.

Tymczasem procedura stosowana w Sądzie Admiralicji była szybsza i mniej formalna w stosunku do zwykłego sądu. Podstawowe różnice w postępowaniu przejawiały się w braku ławy przysięgłych, stosowaniu przysięgi *ex officio* oraz złagodzonych rygorów dopuszczania dowodów. W rezultacie chętnie zatem przed ten sąd pozywano, licząc na skrócenie niezbędnych formalności, wystrzegając się natomiast wystąpienia w charakterze pozwanych. Marynarze domagający się wypłaty wynagrodzeń wnosili zbiorowy pozew do Sądu Admiralicji, podczas gdy proces *common law* wymagał powództw indywidualnych, korzystniejszych dla armatora. Jednocześnie Sąd Admiralicji mógł okręt zaarrestować, zabezpieczając roszczenia, czego z kolei odmówiłby zwykły sąd. Richard Zouch obrazowo i nie bez ironii pisał o lęku, jaki Admiralicja wzbudzała skutecznością swego postępowania wśród kupców, w stosunku do których dochodzone roszczeń, co świadczy również o krytycznym stanowisku autora wobec sądownictwa *common law*⁷¹. Sąd działał jako osobna instytucja do roku 1873, kiedy na mocy *Judicature Act* włączony został (wraz z innymi) do High Court jako wydział Probate, Divorce and Admiralty Division, jednak w roku 1971 na mocy *Administration of Justice Act* przywrócono mu samodzielność jako Admiralty Court w ramach Queen's Bench Division of the High Court, gdzie funkcjonuje współcześnie⁷².

Ostateczne ukształtowanie angielskiego prawa handlowego, po jego oderwaniu z kompetencji Admiralicji, nastąpiło w XVIII w. głównie za sprawą lorda Mansfielda. Ten wybitny prawnik, wieloletni przewodniczący sądu King's Bench, znany z sympatii do prawa rzymskiego, poprzez swoją kilkudziesięcioletnią karierę sędziowską dokonał ustabilizowania prawa handlowego na podstawie zasad bliskich prawu rzymskiemu. Jakkolwiek w związku ze swoją działalnością był częstym obiektem ataków przeciwników recepcji prawa rzymskiego w Anglii, pozostał jednak w brytyjskiej historii prawa jako powszechnie szanowany ojciec angielskiego prawa handlowego⁷³.

Warto wspomnieć, że w okresie panowania Elżbiety Tudor powołano w Londynie specjalny sąd rozpatrujący spory dotyczące ubezpieczeń (co do których panowało

⁷⁰ Por. B. LeVack, *The Civil lawyers in England 1603–1641. A Political Study*, Oxford 1973, s. 77–81.

⁷¹ [...] *The merchant if he can avoid the Admiralty, where he must answer upon oath, and proof may be made by commission, thinks himself secure from any danger at the common law*, R. Zouch, *Jurisdiction of Admiralty...*, s. 130.

⁷² *Oxford Dictionary of Law*, Oxford–New York 1996, s.v. *Probate, Divorce and Admiralty Division*.

⁷³ Por. na temat Mansfielda T. Scrutton, *The Influence...*, s. 181, oraz powołane tam opinie angielskich sędziów. Jego przeciwnicy atakowali przede wszystkim wykorzystywanie prawa rzymskiego w praktyce sądu. Por. typowe dla tej grupy oskarżenie wysunięte przeciw Mansfieldowi, *ibidem*, [...] *In contempt or ignorance of the Common law of England, you have made it your study to introduce into the Court where you preside, maxims of jurisprudence unknown to Englishmen. The Roman code, the law of nations, and the opinions of foreign civilians, are your perpetual theme*.

przekonanie o ich rzymskim rodowodzie⁷⁴), w którego skład obligatoryjnie wchodzić miało dwóch doktorów prawa rzymskiego⁷⁵.

Również charakterystyczny dla Rzymu dualizm *ius civile* i pretorskiego *ius honorarium* znalazł w Anglii swój oddźwięk. Istnienie równoległego systemu norm – mającego na celu tak jak w Rzymie *adiuvare, corrigere et supplere* podstawowego prawa – służyło realizacji idei królewskiej sprawiedliwości poprzez stosowanie reguł słusności. Był to szereg zasad wytworzonych przez wielowiekowe orzecznictwo Chancery, których jednak nie można uznać za przejęte wprost z prawa rzymskiego, choć niektóre cechuje uderzające podobieństwo. Chodzi tu raczej o recepcję idei sprawiedliwości przez słusność i rozsądek, która przyświecała pretorskiemu *ius honorarium*. Powszechnie wymienia się tu tzw. *rules of equity*, jak *He who comes into equity must come with clean hands*⁷⁶, *He who will have equity must do it, no one shall be permitted to profit from his own fraud, or to take advantage of his own wrong*⁷⁷ oraz wiele innych⁷⁸. Doktryna daleka jest również od uznania bezpośredniego rzymskiego pochodzenia koncepcji dwóch równoległych gałęzi prawa, chociaż wyprowadza się tu wiele daleko idących analogii. Orzecznictwo Chancery, stanowiące remedium na brak elastyczności *common law*, wiele zawdzięcza prawu rzymskiemu, żeby wspomnieć choćby o truście⁷⁹ (fidekomis) czy pożyczce hipotecznej (*equity of redemption* – zakaz stosowania klauzuli przepadku *lex commissoria*, czego po raz pierwszy dokonał Konstantyn Wielki).

Obie gałęzie prawa angielskiego, *common law* i *equity law*, zostały formalnie połączone w następstwie *Judicature Act* w 2. połowie XIX w. Nie nastąpiło jednak zlanie obu mas w jeden system, a jedynie powołanie nowej instytucji sądowej (High Court of Justice) administrującej zarówno w zakresie *common law*, jak i *equity*, choć w wydzielonych izbach⁸⁰. Jakkolwiek w następstwie tego aktu Sąd Kanclerski przestał istnieć, do życia powołano z kolei Wydział Kanclerski w High Court of Justice, kontynuujący pracę zniesionego sądu. Unifikacja miała zatem charakter formalny, jakkolwiek w jej następstwie to właśnie *common law* doznało wpływów „słusnościowych”⁸¹. Warto nadmienić, że samo *common law* nie było wcale hermetycznie zamknięte na

⁷⁴ Por. na przykład F. Longchamps de Brier, *Czyżby już starożytni Rzymianie...? Pecunia traiecticia*, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1997, nr 8, s. 2.

⁷⁵ Oprócz sędziego Sądu Admiralicji, sędziego miejskiego, dwóch *common lawyers* oraz ośmiu kupców. Por. T. Scrutton, *The Influence...*, s. 183.

⁷⁶ Por. na przykład warunki zastosowania rzymskiej *actio doli* (D. 4.3.36).

⁷⁷ Por. D.50.17.134.1: *Nemo ex suo delicto meliorem suam condicionem facere potest*.

⁷⁸ Por. na przykład H. Kupiszewski, *Prawo rzymskie...*, s. 122 i n.

⁷⁹ Por. P. Stein, *Roman Law...*, s. 88: *In working out the duties of trustees in regard to their management of trust property, the chancellors could find help in civil law discussions of the duties of tutors responsible for administering the property of wards under the age of puberty. Equity was therefore more open to civil law influence than the traditional common law.*

⁸⁰ Por. na przykład *Oxford Dictionary of Law*, 1994, s.v. *equity*: [...] *Under the Judicature Acts 1873–1875, with the establishment of the High Court of Justice to administer both common law and equity, the Court of Chancery was abolished (though much of its work is still carried out by the Chancery Division).*

⁸¹ H. Kupiszewski, *Prawo rzymskie...*, s. 122–123.

wpływy z kontynentu⁸², chociaż często decydującą rolę odgrywała postawa i charyzma konkretnego prawnika. Za przykład mogą posłużyć zarówno sir Edward Coke (1551–1634), jeden z przywódców Parlamentu, w sporze z Karolem Stuartem broniący niezależności *common law* jako najwyższej racji stanu, jak i sir William Murray, lord Mansfield (1705–1793), który przewodnicząc King’s Bench, doprowadził do ukształtowania angielskiego prawa handlowego w dużej mierze w myśl zasad prawa rzymskiego.

Na zakończenie warto wspomnieć o wydanej ostatnio w Stanach Zjednoczonych pracy M. Hoeflich (cytowana powyżej), w której dokonano analizy roli prawa rzymskiego w dziewiętnastowiecznej Anglii i Stanach Zjednoczonych. W podsumowaniu autor pisał, że chociaż nie brakowało bezpośrednich wpływów w różnych dziedzinach obowiązującego prawa, prawdziwą wartością było oddziaływanie [...] *as sources of jurisprudential inspiration, as models of intellectual elegance, and as a comparative basis for law reform efforts*⁸³. Nie będzie przesadą twierdzenie, że w tych kategoriach prawo rzymskie pokonało nie tylko kanał La Manche⁸⁴, ale również Atlantyckie. Letnie kursy tego prawa dla praktyków organizowane przez amerykańskie uniwersytety (wykładane ciągle na przykład na Harvardzie, w Berkeley, Chicago czy Stanford) cieszą się niezmiennie dużym powodzeniem, a jego znajomość, choć teoretycznie zbędna, uznawana jest w Stanach Zjednoczonych za wyznacznik szczególnego statusu zawodowego prawnika.

Did the Roman Law manage to conquer the English Channel?

Summary

This paper presents the issue of the influence of the Roman Law on the English legal system through its historical development. One can find several fields where Roman Law, or *ius commune* was useful in England, like legal education, foreign serviced, the science of law and the practice of several courts administering equity, admiralty or ecclesiastical jurisdiction.

The Court of Chancery was a significant element of the English judicial system that operated outside the sphere of the common law. The equity law, intended to be a remedy for the strict rules of the common law, borrowed much from the Roman law. Many chancellors and masters in Chancery, having obtained a D.C.L or LL.D degree were open to adopt Roman law rules in the Court’s practice. In the common opinion, some of the equity institutions were borrowed from the Roman law, like trust (*fideicommissum*) or elements of mortgage (*equity of redemption*). Many “rules of equity” have also their origins in the Roman jurisprudence.

⁸² Por. na przykład T. Scrutton, *The Influence...*; W. Buckland, A. McNair, *Roman law and common law. A comparison in outline*, Cambridge 1965; D. Ibbetson, *A historical introduction...*; *idem*, *Common law...*; R. Helmholz, *The ius commune in England: four studies*, Oxford 2001.

⁸³ M. Hoeflich, *Roman & Civil...*, s. 132.

⁸⁴ Lub też English Channel, jak nazywają go Anglicy.

Many of Admiralty judges were doctors of civil law and members of the elitists organization Doctors' Commons. Some of the court's jurisdiction was based on the Roman law, which was one of the reasons for professional envy and jealousy presented by common law judges headed by Sir Edward Coke. The Court of Admiralty was undoubtedly the most powerful English judicial institution using the rules of Roman law in its practice. One of the *respodentia*, based on the *pecunia traiectica* and *foenus nauticum*.

Contemporary English barristers-to be are still required to get a pass in the Roman Law, in the United States the knowledge of the Roman Law is the mark of a very high professional status of the lawyer. Even American universities continue to offer summer courses in Roman Law and they still find applicants.

